

ОГЛЯД РИНКУ М'ЯСА ТА М'ЯСНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ OVERVIEW OF THE MEAT MARKET AND MEAT PRODUCTS OF UKRAINE

У статті наведено характеристику поняття «ринок м'яса та м'ясної продукції» та визначено його основні складники. Проаналізовано основні тенденції вищезазначеного ринку, насамперед обсяги виробництва м'яса за видами та його динаміку за 2015–2019 рр. Наведено структуру експорту та імпорту для визначення спрямованості ринку. Також для розуміння причин тенденцій ринку м'яса та м'ясної продукції проведено аналіз величини поголів'я сільськогосподарських тварин та аналіз купівельної спроможності населення. Для більш детального вивчення вибрано сегмент, спрямований на виробництво ковбасних виробів. Основними напрямками дослідження є: структура та динаміка виробництва, величина експорту та імпорту, а також сукупний попит на товари дешевих та дорогих сегментів. Результатом даного дослідження стало визначення основних чинників, які впливають на економічну ефективність підприємств м'ясопереробної галузі України.

Ключові слова: ринок м'яса, ринок м'ясопродуктів, експорт, імпорт, аналіз.

В даній статті дана характеристика поняття «рынок мяса и мясной продукции» и определены его основные составляющие. Проанализированы основные тенденции вышезазначенного рынка, прежде всего объемы производства мяса за видами и его динамику за 2015–2019 гг. Описана структура экспорта и импорта для определения направленности рынка. Также для понимания причин тенденций рынка мяса и мясной продукции проведен анализ количества поголовья сельскохозяйственных животных и анализ покупательной способности населения. Для более детального изучения был выбран сегмент, направленный на производство колбасных изделий. Основными направлениями исследования являются структура и динамика производства, объемы экспорта и импорта, а также совокупный спрос на товары дешевых и дорогих сегментов. Результатом данного исследования стало определение основных факторов, влияющих на экономическую эффективность предприятий мясоперерабатывающей отрасли Украины.

Ключевые слова: рынок мяса, рынок мясопродуктов, экспорт, импорт, анализ.

УДК 637.52:338.439.5:339.56(477)

<https://doi.org/10.32843/bses.54-21>

Петков О.І.

аспірант кафедри економіки промисловості Одеська національна академія харчових технологій

Petkov Olexandr

Odessa National Academy of Food Technologies

This article describes the concept of «meat and meat products market» and identifies its main components. An analysis of the meat and meat products market for 2015-2019 was performed. The analysis of the above-mentioned market showed that in Ukraine there is a tendency to reduce the number of cattle and pigs and increase the number of chicken. At the same time, there is an increase in the average weight of one carcass of cattle and pigs, and as a result, in some periods, meat production in kind increased. The analysis of export-import relations in this market is carried out. The assessment of export-import relations in the meat market showed an increase in exports of beef and pork at a higher rate than the growth rate of production and an increase in meat imports of these species. The structure of meat exports and imports is also given to determine the direction of the market. An analysis of the size of the livestock market and an analysis of the purchasing power of the population was also conducted to understand the reasons for the trends in the meat and meat products market. The assessment of the purchasing power of the population showed negative dynamics in reducing food expenditures. For a more detailed study, a segment aimed at the production of sausages was chosen. The analysis of the sausage products market showed a tendency to reorient sausage producers to produce cheaper products. Also, the assessment of export-import relations in the sausage market showed an increase in exports. The main areas of research are: the structure and dynamics of production, the size of exports and imports, as well as aggregate demand for goods of cheap and expensive segments. The result of this study was to determine the main factors influencing the economic efficiency of meat processing enterprises in Ukraine. To improve the activity and economic efficiency of sausage enterprises, it is necessary to develop measures at the macro and micro levels that will increase the production of cattle and pigs and will be aimed at increasing the purchasing power of consumers of sausages. There is also a need for more careful and thorough selection of suppliers in order to reduce the purchase price of meat.

Key words: meat market, meat products market, export, import, analysis.

Постановка проблеми. М'ясопереробні підприємства є одними з основних у харчовій галузі нашої країни, адже їхня продукція займає суттєву частку у раціоні людини. Від розвитку цієї галузі залежить забезпечення населення України необхідними продуктами харчування, що виробляються із м'яса. В умовах сучасної мінливості економіки України та кризових явищ, які відбуваються безпосередньо у м'ясній галузі, необхідно провести аналіз ринку м'яса та м'ясної продукції та визначити основні чинники, котрі впливають на економічну ефективність підприємств м'ясопереробної галузі. Завдяки цим чинникам можна буде пристосовуватися до змін в економіці та не допускати банкрутства підприємства. Закриття кожного м'ясопереробного підприємства або скорочення обсягів виробництва ставить під загрозу продовольчу безпеку не тільки

України, а й багатьох країн світу, адже сьогодні виробництво яловичини та м'яса курей має виражену експортну спрямованість.

Аби не допустити продовольчої кризи, необхідно досить ретельно вивчати діяльність ринку м'яса та м'ясопереробної продукції як виробника одного з найважливіших продуктів раціону населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку підприємств м'ясопереробної галузі приділяли увагу такі вчені: П.Р. Пуцентейло [5], О.І. Драган [6], І.А. Маркіна [7]. П.Р. Пуцентейло та О.І. Драган у своїх працях приділяли увагу питанням конкурентоспроможності підприємств м'ясної промисловості України. І.А. Маркіна досліджувала сучасні аспекти існування даних підприємств.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз ринку м'яса та м'ясопродуктів та визначення пріоритетних напрямів розвитку. Завдання

полягає у всебічному аналізі цієї галузі для визначення основних чинників, що впливають на економічну ефективність діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Споживання продукції підприємств м'ясопереробної галузі займає суттєву частку у раціоні людини. Від розвитку цієї галузі залежить забезпечення населення України необхідними продуктами харчування, що виробляються із м'яса. Основним ресурсом, який забезпечує стабільний розвиток цієї галузі, є наявність необхідної кількості худоби. Але у сучасних умовах цей показник зазнає щорічного скорочення. Для визначення основних чинників, які впливають на виробництво м'яса та в подальшому на економічну ефективність м'ясопереробних підприємств, необхідно провести аналіз цього сегменту ринка, а саме визначити спрямованість розвитку виробництва та реалізації продукції м'ясопереробної галузі.

Ринок функціонує через сформовану інфраструктуру, яка охоплює поряд із сільським господарством ланки первинної обробки і промислової переробки, оптову ланку, роздрібну ланку і безпосередньо споживачів кінцевої продукції галузі. Саме тому ринок м'ясної продукції охоплює організаційно-економічні форми взаємовідносин між суб'єктами господарювання різних сфер галузі тваринництва, забезпечуючи рух продукції на всіх стадіях відтворювального процесу – від вирощування і відгодівлі тварин (отримання м'ясної сировини) до виготовлення готових продуктів і реалізації їх кінцевому споживачу. Отже, поняття «ринок м'яса» охоплює функціонування його відповідних контрагентів (сільськогосподарських, заготівельних, переробних і торговельних організацій), між якими об'єктивно виникають виробничі зв'язки й успішно вирішуються економічні взаємовідносини [5].

Поняття «ринок м'яса та м'ясопродуктів» включає у себе виробничі відносини багатьох контрагентів (сільськогосподарські, заготівельні, переробні підприємства та торговельні фірми) [9]. Складниками ринку продукції м'ясопереробного підкомплексу АПК є ринки м'яса, м'ясних напівфабрикатів, ковбасних виробів та м'ясних консервів. На ринку м'яса і м'ясопродуктів в Україні діє понад 150 м'ясопереробних підприємств (м'ясокомбінатів), понад 3 тис приватних цехів, кілька десятків птахофабрик. Основними конкурентами фірми ТОВ «Глобинський м'ясокомбінат» є

ПАТ «Богодухівський м'ясокомбінат», ТзОВ «М'ясний Альянс» і ТзОВ «Агропродукт» [3, с. 110].

Але зараз в Україні наявна тенденція до скорочення поголів'я худоби, тому для подолання цієї кризи необхідно проаналізувати сучасний стан виробництва та реалізації продукції м'ясопереробної галузі для виявлення причини негативних явищ.

Після проведеного аналізу обсягів споживання м'яса та м'ясопродуктів за 2017–2019 рр. виявлено дві тенденції:

1) середньомісячна кількість спожитого м'яса з кожним роком знижується. У 2017 р. на місяць споживали 4,08 кг м'яса, у 2018 р. – 4,04 кг, у 2019 р. – 3,8 кг;

2) у загальній структурі спожитого м'яса найбільшу частку займає м'ясо птиці. Так, у 2017 р. цей показник становив 49,7%, у 2018 р. – 51,9%, а в 2019 р. – 54,3% [4].

Така ж тенденція до скорочення спостерігається щодо поголів'я сільськогосподарських тварин, які є так званою сировиною для отримання м'яса, а в подальшому м'ясної продукції. Більш детально статистичну інформацію стосовно даної проблеми відображено в табл. 1.

Проаналізувавши представлені вище дані, можна побачити тенденцію до щорічного скорочення поголів'я корів та свиней у середньому на 4,2% та 5,1% на рік відповідно.

При цьому поголів'я птиці відображає тенденцію сталого зростання після 2016 р. в середньому на 2,8% на рік.

Такі дані свідчать про перехід сільськогосподарських підприємств на утримання більш прибуткової птиці замість корів та свиней, утримання яких із кожним роком стає усе дорожчим.

Якщо описувати загальну структуру виробництва м'яса в Україні, то тут спостерігається досить однакова тенденція протягом останніх років. Результати представлено в табл. 2.

Ринок м'яса в Україні є доволі мінливим. Так, виробництво яловичини у 2016 р. становило 76,1 тис т на рік, що на 7,6% більше, ніж у 2015 р. У 2017 р. виробництво яловичини продовжило збільшуватися та становило 78,8 тис т. При цьому в 2018 р. відбулося незначне зменшення виробництва м'яса яловичини порівняно з 2017 р. та становило 1,3%, або 1 тис т. У 2019 р. виробництво яловичини становило 61,8 тис т, що на 20% менше, ніж у 2018 р.

Таблиця 1

Поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні у 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Корови, тис голів	2 166,6	2 108,9	2 017,8	1 919,4	1 823
Свині, тис голів	7 079	6 669,1	6 109,9	6 025,3	5 731,1
Птиця, млн голів	204	201,7	204,8	211,7	219,4

Джерело: складено автором за даними [1]

Таблиця 2

Статистика виробництва м'яса в Україні у 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Виробництво яловичини, тис т	70,7	76,1	78,8	77,8	61,8
Виробництво свинини, тис т	271,2	276,2	273,9	284	272,4
Виробництво м'яса курей, тис т	866,3	915,9	969	1 052,6	1 053
Сало, тис т	6,3	8,4	6,6	4,6	4,4
Субпродукти, тис т	138	147	156	150,4	134,1

Джерело: складено автором за даними [1]

Таблиця 3

Середня вага однієї голови тварин у 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Велика рогата худоба, кг	448	447	452	464	470
Свині, кг	112	111	109	111	113
Птиця, кг	2,2	2,2	2,2	2,2	2,3

Джерело: складено автором за даними [1]

Виробництво свинини має схожу тенденцію до виробництва ВРХ. Так, у 2016 р. було вироблено на 1,2% більше, ніж у 2015 р. Але в 2017 р. сталося зменшення обсягів виробництва м'яса свиней на 2,3 тис т порівняно з 2016 р. У 2018 р. відбулося незначне збільшення виробництва свинини, а в 2019 р. – знову зниження на 4%.

Виробництво курятини загалом показує сталу тенденцію зростання виробництва кожного року. Так, у 2016 р. виробництво курятини збільшилося на 5,7%, з 866,3 тис т до 915,9 тис т, а вже у 2017 р. зросло на 5,8%. У 2018 р. приріст становив 8,7%, а в 2019 р. було вироблено майже на одному рівні з 2018 р.

Аналіз поголів'я сільськогосподарських тварин та кількості виробленого м'яса показав, що за зменшення поголів'я ВРХ та свиней обсяги вироб-

ництва м'яса збільшуються. Така ситуація стала можливою через збільшення середньої маси тварини, яку відправляють на переробку. Так, у 2019 р. середня маса однієї голови ВРХ порівняно з 2018 р. стала більше на 1,3%, або на 6 кг [1].

Більш детальну інформацію стосовно середньої ваги однієї голови сільськогосподарських тварин наведено в табл. 3.

Дуже важливий аспект та чинник, який впливає на ринок виробництва м'яса та м'ясопродуктів, – це експорт/імпорт продуктів тваринництва. У табл. 4 та 5 відображено основні експортно-імпортні операції по м'ясній галузі.

Аналіз експортно-імпортної статистики показав, що обсяги експорту та імпорту збільшуються щорічно, але при цьому за період із 2015 по

Таблиця 4

Обсяги експорту м'яса у 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
ВРХ, жива вага та м'ясо, тис т	45,2	51,8	68,1	63,7	63,4
Свині, жива вага та м'ясо, тис т	27,2	5,9	7,9	2,7	3,2
Птиця, жива вага та м'ясо, тис т	161,3	240,1	271,4	328,9	375,1
Всього, тис т	233,7	297,8	347,4	395,3	441,7

Джерело: складено автором за даними [8]

Таблиця 5

Обсяги імпорту м'яса у 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
ВРХ, жива вага та м'ясо, тис т	1,5	2,9	1,9	2,5	2,3
Свині, жива вага та м'ясо, тис т	4,6	3,1	6,2	30,2	22,8
Птиця, жива вага та м'ясо, тис т	64,8	86,4	121,3	133,9	124,6
Всього, тис т	70,9	92,4	129,4	166,6	149,7

Джерело: складено автором за даними [8]

2019 р. було експортовано м'яса та живих тварин у 2,8 рази більше, ніж імпортовано, що свідчить про зростаючий дефіцит м'яса, яке доступне для переробних підприємств та потреб населення, враховуючи, що щорічний приріст виробництва м'яса становить у середньому 4–5%, а приріст експорту – у середньому 17% на рік [8].

Аналіз ринку виробництва м'яса показав, що в Україні з кожним роком сільськогосподарські підприємства все більше переорієнтовуються на утримання більш дешевих курей, при цьому за рахунок збільшення середньої ваги однієї голови ВРХ та свиней виробництво м'яса у натуральному виразі зростає. Також виявлено тенденцію до щорічного збільшення експорту м'яса, в середньому на 17% на рік, за середнього збільшення виробництва м'яса на 4–5% на рік, що є дуже негативною тенденцією за фактичного дефіциту м'яса в Україні.

Досить значною ланкою ринку м'яса та м'ясопродуктів є ринок ковбасних виробів. Сьогодні на вітчизняному ринку працює близько 300 підприємств, більшість із них знаходиться на території Харківської, Київської, Дніпропетровської, Миколаївської, Рівненської, Вінницької та Львівської областей.

Згідно з останніми дослідженнями, майже 50% ринку займають великі компанії, серед яких – «Ятрань», «Алан», «Глобинський м'ясокомбінат», «М'ясна гільдія». Майже 20% ринку охоплюють регіональні виробники та близько 30% – дрібні виробники, яких, за оцінкою, на ринку більше тисячі [2].

Експортно-імпортні відносини стосовно ковбасних виробів мають чітку тенденцію до зростання починаючи з 2016 р. Так, у 2017 р. порівняно з

2016 р. Україною було продано за кордон у 3,5 рази більше ковбасних виробів, ніж у 2015 р. У 2018 р. експортували у 1,5 рази більше, а в 2019 р. вже на 10% більше. Темпи зростання імпорту ковбасних виробів є більш стрімкими. Так, у 2016 р. ковбас імпортували на 8% більше, у 2017 р. – вже на 30% більше, ніж у 2016 р. У 2018 р. було імпортовано 692 т, що на 33% більше, ніж у попередньому році, а в 2019 р. імпортовано вже 1 998 т, що у 2,9 рази більше, ніж у 2018 р. Хоча імпорт ковбасних виробів щороку зростає, його кількість занадто мала, аби робити якісь висновки щодо його впливу на вітчизняні підприємства [8].

Більш детально статистику експорту/імпорту ковбасних виробів представлено в табл. 6.

На основі статистичних даних був проведений аналіз виробництва ковбасних виробів та його структури. Після проведення аналізу зроблено такі висновки. Так, загальне виробництво ковбас у 2016 р. становило 471,1 тис т, що на 1,6% більше, ніж у 2015 р. У 2017 р. порівняно з 2016 р. було виготовлено вже на 5,9% більше, у наступні роки темпи зростання виробництва ковбасних виробів дещо знизилися. Так, у 2018 р. було вироблено всього на 0,4 тис т більше, ніж у 2017 р., у 2019 р. сталося падіння виробництва ковбасних виробів на 39,5 тис т.

При цьому, якщо аналізувати структуру виробництва ковбас, то тут наявна тенденція до переходу від виробництва більш дорогих копчених та в'ялених ковбас до варених та ковбас, виготовлених із субпродуктів. Якщо у 2015 р. частка дешевих ковбас становила 83,6% від загального обсягу виробництва, то в 2018 р. – 84,4%, а в 2019 р. – 84,7% [1].

Більш детально статистику виробництва ковбасних виробів представлено в табл. 7.

Таблиця 6

Обсяги експорту/імпорту ковбасних виробів за 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Експорт, т	359	83	286	438	483
Імпорт, т	365	396	517	692	1 998

Джерело: складено автором за даними [8]

Таблиця 7

Обсяги виробництва ковбасних виробів за 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Вироби ковбасні з печінки, тис т	7,2	6,2	6	5,6	4,9
Вироби ковбасні з м'яса, субпродуктів, крові (окрім печінки) тис т	228,8	232,9	247,1	247,2	229,7
Вироби ковбасні з м'яса варені та сосиски, тис т	151,2	155,7	168,6	167,5	155,2
Вироби ковбасні копчені, в'ялені, тис т	67,8	67,6	68,9	68,6	62,1
Інші, тис т	8,5	8,7	8,5	10,6	8,1
Всього, тис т	463,5	471,1	499,1	499,5	460

Джерело: складено автором за даними [1]

Переорієнтація підприємств на виробництво більш дешевої продукції відбулася через дві основні обставини:

- збільшення закупівельних цін на м'ясо;
- зниження купівельної спроможності споживачів ковбасних виробів.

Для підтвердження даного висновку проведено аналіз цих двох факторів.

Проведений аналіз купівельної спроможності населення показав, що починаючи з 2016 р. зростають витрати домогосподарств на неспоживчі товари та зменшуються витрати на основні споживчі товари і послуги. Якщо розглядати структуру споживчих витрат, то там наявна така тенденція: витрати на продукти харчування з кожним роком зменшуються, а витрати на алкогольні напої, тютюнові вироби та непродовольчі товари в середньому збільшуються. Дані тенденції говорять про те, що населення почало економити на продуктах харчування та купувати більш дешеві задля підтримання свого рівня життя в інших сферах [1].

Більш детально інформацію стосовно купівельної спроможності подано в табл. 8.

Інформацію стосовно середніх цін, за якими купувалося м'ясо тварин переробними підприємствами, наведено в табл. 9.

Із 2016 по 2018 р. відбувалося підвищення середніх закупівельних цін на м'ясо підприємствами, тільки у 2019 році сталося незначне падіння – на 2% [1].

Завдяки проведеному аналізу можна зробити висновок, що ці два фактори є основними, які впливають на виробництво ковбасних виробів, а надалі на їх реалізацію та економічну ефективність діяльності підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз ринку м'яса та м'ясопродуктів за 2015–2019 рр. показав, що в Україні наявна стала тенденція до зменшення поголів'я ВРХ та свиней і збільшення поголів'я курятини. При цьому має місце збільшення середньої ваги однієї туші ВРХ та свиней, як результат, у деякі періоди виробництво м'яса у натуральному виразі зростало.

Таблиця 8

Купівельна спроможність населення за 2015–2019 рр.

Найменування	Рік			
	2015	2016	2017	2018
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	4 952,0	5 720,4	7 139,4	8 308,6
Структура сукупних витрат домогосподарств	відсотків			
Споживчі сукупні витрати	92,9	93,2	92,9	92,0
продукти харчування та безалкогольні напої	53,1	49,8	47,9	47,7
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,3	2,9	3,1	3,4
непродовольчі товари та послуги	36,5	40,5	41,9	40,9
в тому числі				
одяг і взуття	5,7	5,6	5,5	5,4
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	11,7	16,0	17,0	15,2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,0	1,7	2,0	2,1
охорона здоров'я	3,7	4,2	3,8	4,0
транспорт	3,7	3,6	3,7	3,7
зв'язок	2,4	2,3	2,4	2,6
відпочинок і культура	1,5	1,4	1,6	1,8
освіта	1,1	1,0	1,1	1,0
ресторани та готелі	2,0	2,2	2,3	2,4
різні товари і послуги	2,7	2,5	2,5	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	7,1	6,8	7,1	8,0

Джерело: складено автором за даними [1]

Таблиця 9

Середні закупівельні ціни на м'ясо для переробних підприємств за 2015–2019 рр.

Найменування	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Велика рогата худоба, тис грн/т	21,3	21,3	27,7	30,7	28,7
Свині, тис грн/т	24,3	24,2	33,9	37,9	36,7
Кури, тис грн/т	18,4	14,6	18,4	21,6	22,9
Середня ціна, тис грн/т	21,3	20,03	26,7	30,1	29,4

Джерело: складено автором за даними [1]

Оцінка експортно-імпортних відносин на ринку м'яса показала збільшення експорту м'яса ВРХ та свинини вищими темпами за темп зростання виробництва та збільшення імпорту м'яса даних видів тварин. Аналіз ринку ковбасних виробів показав тенденцію до переорієнтації ковбасних виробників на випуск більш дешевої продукції. Також оцінка експортно-імпортних відносин на ринку ковбас показала збільшення обсягів експортованої продукції.

Для поліпшення діяльності та економічної ефективності ковбасних підприємств необхідно на макро- та макрорівні розробляти заходи, що сприятимуть зростанню обсягів виробництва ВРХ та свиней та будуть спрямовані на підвищення купівельної спроможності споживачів ковбасних виробів. Також необхідним є більш ретельний та досконалий відбір постачальників із метою зниження закупівельних цін на м'ясо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.02.2020).
2. Український ринок м'яса і ковбаси: аналіз *Брендінгове агентство «Koloro»*. URL: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/ukrainskiy-rynok-myasa-i-kolbasy-analiz.html> (дата звернення: 29.09.2019).
3. Коломицева О.В., Опаленко А.М. Стратегія диверсифікації виробництва як інструмент інноваційного розвитку підприємства. *Збірник наукових праць ЧДУ*. 2018. № 50. С. 102–114.
4. Ринок м'яса та м'ясопродуктів в Україні за 2017–2019 роки. *Українська аграрна асоціація*. URL: <https://www.uagra.com.ua/uk/statti/16-rynok-miasa-ta-miasoproduktiv-v-ukraini-za-2017-2019-roky> (дата звернення: 14.02.2020).
5. Пуцентейло П.Р. Конкуреноспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2011. 420 с.
6. Драган О.І. Організаційно-методологічне забезпечення конкуреноспроможності підприємств м'ясної промисловості України: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : НУХТ, 2007. 251 с.
7. Маркіна І.А., Большакова Є.Л. Стійкий розвиток українських м'ясопереробних підприємств в умовах сучасного ринкового господарювання. *Економічний форум*. 2018. № 3. С. 122–129.
8. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД. *Державна фіскальна служба України*. URL: <http://sfs.gov.ua/> (дата звернення: 21.02.2020).

9. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Присяжнюк та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 1008 с.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (accessed 15 February 2020).
2. Ukrainskyi rynek miasa i kolbasy: analiz [Ukrainian meat and sausage market: analysis] Brendynhove ahensstvo «Koloro» [Branding agency «Koloro»]. Available at: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/ukrainskiy-rynok-myasa-i-kolbasy-analiz.html> (accessed 29 September 2019).
3. Kolomytseva V. O., & Opalenko M. A. Stratehiia dyversyfikatsii vyrobnytstva yak instrument innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva [Strategy of production diversification as a tool of innovative development of the enterprise]. Collection of scientific works of ChSTU. 2018. Vol. 50, pp. 102–114.
4. Rynek miasa ta miasoproduktiv v Ukraini za 2017-2019 roky [Meat and meat products market in Ukraine for 2017-2019]. Ukrainska aharna asotsiatsiia [Ukrainian Agrarian Association]. Available at: <https://www.uagra.com.ua/uk/statti/16-rynok-miasa-ta-miasoproduktiv-v-ukraini-za-2017-2019-roky> (accessed 14 February 2020).
5. Putsenteilo P. R. (2011). Konkurentospromozhnist miasnoho skotarstva Ukrainy: teoriia i praktyka: monohrafiia [Competitiveness of meat cattle breeding of Ukraine: theory and practice: monograph]. Ternopil: VPTs "Ekonomichna dumka TNEU." (In Ukrainian)
6. Drahan, O. I. (2007). Orhanizatsiino-metodolohichne zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv miasnoi promyslovosti Ukrainy: problemy terii i praktyky: monohrafiia [Organizational and methodological support of competitiveness of meat industry enterprises of Ukraine: problems of theory and practice: monograph]. Kyiv: NUKhT. (In Ukrainian)
7. Markina I. A., & Bolshakova Y. L. Stiikiy rozvytok ukrainskykh miasopererobnykh pidpriemstv v umovakh suchasnoho rynkovoho hospodariuvannia [Sustainable development of Ukrainian meat processing enterprises in the conditions of modern market economy]. Economic forum. 2018. Vol. 3, pp. 122–129.
8. Sumarnyi obsiah importu ta eksportu u rozrizi tovarnykh pozytsii za kodamy UKTZED [The total volume of imports and exports in terms of product items by UKTZED codes] [State Fiscal Service of Ukraine]. Available at: <http://sfs.gov.ua/> (accessed 21 February 2020).
9. Prysiazhniuk, M. V. (2011). Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku) [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. Kyiv: NNTs IAE. (In Ukrainian)